

Végül sajátos és ujszerű az a mód is, ahogyan Kiss László egészen sajátos költészetét napjaink problémái inspirálják. A *Paraszt, Mágna-skripta falun, Templomban, Ki a férfi?* című versein kívül, melyek egy költői ösztönnel igen helyesen meglátott világot vetítenek, legátszűrtebben a *Halastóban* érzékelhető Kiss László kissé halk, bizonytalan s csak az elmondás mögött felködlő tények átérzésével kiterébélyesedő reakciója:

*Szomjas!
Ne bolygass,
ha szomjad oltani
kivánod,
menj innen
más csendet bontani.*

*En itten
rab vagyok,
mint a hús halak,
nem lehet
fodrom sem,
ha a Gróf sétáján
előttem elhalad.*

Kétségtelen, hogy a kötet nagy hibáival és nagy erényeivel olyan értéke az erdélyi magyar versírásnak, ami mellett nem haladhatunk el számbavétel nélkül. Kiss László emberi és költői magatartását pedig mindezeneken túl elsősorban az határozza meg, hogy egész érzésvilágával, céltudatosan felfigyel-e arra, hogy „*mért s kitől válik feje a törzstől...*“

(Kovács Katona Jenő)

KÖNYVEK A CSEHSZLOVÁK TRAGÉDIÁRÓL

Hogy a müncheni döntés s az ezt követő politikai helyzet mennyire közvetlenül érdekli még ma is a világ közvéleményét, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a lapok és folyóiratok állandó, e tárggyal foglalkozó cikkein kívül egymásután jelennek meg az erről szóló könyvek, főleg francia nyelven. A történelemnek lassan már alig lesz hozzátennivalója ahhoz, amit már ismerünk a csehszlovák tragédiából — jegyzi meg ezzel kapcsolatban az *Europe* s tényleg, amint ezeket a könyveket olvassuk, ez is a benyomásunk.

Paul Nizan könyvében (*Chronique de septembre*) könnyen és biztosan vezet végig bennünket a kérdés labirintusán. Mindent igyekszik elkerülni, ami nem kizárólag a bő anyag szintézise s alig enged meg magának néhol megjegyzéseket. Művészete ép ezért nem egyéb a történések sajátos megszólaltatásánál. A következtetések így maguktól adódnak s hitelük annál nagyobb.

Legnagyobb érdeme ennek a szerény „krónikának“, hogy megvilágítja azt a döntő szerepet, amit Anglia játszott a csehszlovák tragédiában. A „szeptember előtti angol tevékenységről“ beszélve, Nizan a következő s egészen a dolgok mélyén járó megállapításra jut: „Már a krízis kezdetén az angol kormányzat többek között az angol-német közeledés lehetőségét látta a csehszlovák kérdésben.“ Majd: „Angol részről feltehetjük a

kérdést, vajjon a végleges megoldás, legalább elvben nem volt-e elhatározva már a válság első szakaszai idején." Runciman „küldetésének“ valójában nem is lehetett más értelme, mint elfogadtatni a prágai kormánnyal a német követeléseket. Ezért ragaszkodott Anglia a „közvetítéshez“, még akkor is, mikor kétségtelenül a Runciman-féle küldetés következtében és bátorítására, a német követelések annyi változáson mentek keresztül a karlsbadi „nyolc ponttól“ egészen a berchtesgadeni ultimátumig. Ez a magyarázata annak is, hogy Hitler, aki teljesen tisztában volt Anglia terveivel, nem tulajdonított komoly jelentőséget az angol és francia „rendszabályoknak“. Nizan végül addig megy, hogy felveti: „vajjon a kritikus hét elején Berlint nem biztosították-e hivatalosan afelől, hogy a szeptember 24.-i nyilvános diplomáciai ellenállás csak a biztosított engedmények spanyolfalául szolgál“... Mindenesetre tény, hogy a berchtesgadeni tanácskozások döntő pillanataiban Chamberlain, akinek módjában lett volna választani „az ellenállás és Csehszlovákiának az angol-német közeledés érdekében való feláldozása között“, a utóbbi megoldást választotta. Ezt erősítette meg egyébként az az angol-német közös nyilatkozat, amit közvetlenül a négyhatalmi értekezlet után aláírtak.

Bernhard Lavergne, a lillei egyetem jogi kari tanárának könyve (*Munich*) átható és őszinte bírálata a müncheni egyezménynek. Ezek a fejtegetések, melyeket a szerző közvetlenül a „béke győzelme“ után írt, mikor a müncheni szellem még zavarta a világ s különösen Franciaország közvéleményét, feltétlenül az író becsületére válnak.

Történelmi szempontból a könyv legérdekesebb része a felelősség kérdését tárgyalja. Nizannal ellentétben Lavergne fenntartja Franciaország felelősségét, mely szerinte döntő. A francia kormány gyengesége nélkül ugyanis Anglia magatartása is más lett volna s lehet, hogy Csehszlovákiának nem kellett volna elvesznie. Ugyanezt állítják egyébként saját mentségükre az angolok is.

Egyetlen szemrehányás így, amit Franciaországnak tehetünk, hogy hagyta vonszolni magát Angliától. Mert lehet, hogy a felelős francia miniszterek magatartása az 1938 szeptemberi kritikus napokban nem volt egészen hibátlan, gyengeségük azonban semmiben sem hasonlítható az angol „áruláshoz“. Kérdezhetjük, vajjon a francia kormány megváltoztathatta-e valamiben az eseményeket, miután adótnak vesszük, hogy Anglia már előzőleg állást foglalt s elhatározta Csehszlovákia feláldozását az angol-német közeledés s az „európai megbékélés“ érdekében. A csehszlovák tragédia Chamberlain két történelminek tekinthető nyilatkozata közé esik. Az egyik az 1938 szeptember 27.-i, melyben az az ember, aki rendezni akarta a csehszlovák kérdést, megdöbbenéssel tiltakozik az ellen, hogy fegyveresen lépjen közbe egy „olyan viszály eldöntésére, mely távoleső országban olyan emberek között keletkezett, akikről nem tudunk semmit“. A másik az 1938 november 1.-i, melyben az egyszer már megcsontított Csehszlovákiával kapcsolatban kinyilatkoztatásszerű szavakban szögezi le, hogy Németországnak földrajzilag uralkodó helyet kell elfoglalnia Középeurópában. Lavergne határozottan visszautasítja azt a föltevést, hogy Anglia nem tett volna eleget Franciaországgal szemben fennálló kötelezettségeinek. „Ennek ép az ellenkezője igaz. London egy év óta változatlanul hangoztatta, hogy amennyiben Franciaország úgy vélné, hogy a közte és a prágai kormány között fennálló szövetség Csehszlovákia megsegítésére

fegyveres közbelépésre kényszeríti... Anglia teljesíti Franciaországgal szemben minden katonai és pénzügyi kötelezettségét." Ez igaz, csak hogy, amint Lavergne rögtön megjegyzi, Anglia legégetőbb kívánsága volt látni, hogy Franciaország nem kényszerül fegyverhez nyulni, ami őt is mentesíti ugyanettől. Ennyi az egész. És Lavergne igen helyesen jegyzi meg, hogy London nem szűnt meg állandóan élénk nyomást gyakorolni a Csehszlovák államra és Benesre csak azért, hogy belenyugodjanak a hatalmas áldozatokba, melyeket elkerülhetetlenekként állítottak elébük.

Lavergne nem hisz a szeptemberi katasztrófa sorsszerűségében. Ellenében Chamberlain tézisével, aki szerint a demokratikus hatalmaknak a behódolás és háború között kellett választaniuk, kijelenti, hogy elkerülhető volt mindakettő azzal, ha egyszerűen szembeállnak Hitlerrel. Ez egyébként mindazok véleménye is, akik közelről figyelték Németország belső helyzetét. Viszont a Németországgal való szembeállítás lehetőségét kizárta Angliának a fasiszta kormányzatokhoz való viszonya. A kérdésnek ez a változata nem kerülte el Lavergne figyelmét. Szerinte, ha az angol pénzügyi körök úgy vélték volna, hogy a dunavölgyi államok, ahol tekintélyes érdekeltségeik vannak, fizetésképtelenné válnak háború esetén, maga Chamberlain is engedelmeskedik osztályérzelmeinek és elveinek, mert „mint az angol konzervatívok nagyrésze, eléggé hajlik arra, hogy Hitlerben és Mussoliniben mindenképpen ellenére a tőkés rendszer védelmezőit lássa." Ez az, amiért joggal kérdezhettük, vajjon Anglia valóban megakart-e akadályozni, hogy Németország megszerezze Csehszlovákia azon részét, melyben alaposan érdekelve volt s amelynek megszerzése, lehet, hogy a hitleri rendszer sorsát jelentette.

Thorez szerint (*Notre lutte pour la paix*) az angol konzervatív kormányzatnak Hitler és Mussolini kívánságaival szemben tanúsított rokonszenve, valamint a reakciós és fasiszta francia körök álláspontja a dik-tatúrákkal szemben, azzal a vágyukkal magyarázható, hogy a fasiszmust, mely számukra a népi tömegek jobb életének és nagyobb szabadságának egyik legfőbb akadályát képezi, semmiben se gátolják. Nem engedni a nemzetközi fasiszmusnak, Thorez szerint annyit jelentett volna, mint csapat mérni rá és megingatni tekintélyét a német és olaszországi kiszolgáltatott tömegek szemében.

Ugyanez a magyarázat vonatkozik Csehszlovákia megadására is. Igen adatott könyvében (*La tragédie tchécoslovaque*) P. Buk (egy volt cseh főhivatalnok álneve) kimutatja, hogy a cseh agráriusok osztályszellemük következtében hogyan lettek Chamberlain, illetve Hitler cinkosai. Mert a cseh szerző szemében egyáltalán nem kétséges, hogy országa tragédiájában Anglia szerepe elsőrendű. Ha Csehszlovákia nem védekezett, ha mocsanás nélkül hagyta feláldozni magát, megkönnyítve ily módon a chamberlaini játékot, az csak azért volt, mert a kormányon belül is voltak hívei a kapitulációnak, akik egyben a Németországhoz való „közeledés" hívei is voltak. A kormány „balszárnya", melyet a tömegmozgalmak és a berlini csehszlovák követség katonai attaséjának jelentései bátorítottak, aki egy „a háborúban való kimondhatatlan hittől elragadott német népről" s a „birodalom vezérkarának szorgoszkodásáról" beszélt, elhatározta az ellenállást. Annál is inkább, mert az orosz kormány nyíltan Prága tudomására hozta, hogy kész azonnali és hatékony segítséget nyújtani még abban az esetben is, ha Franciaország nem teljesíti a francia cseh szerző-

désből folyó kötelezettségeit. De az agrárpárt tagjai (akiknek kezében volt a belügy és a hadügyminisztérium) nyíltan a feladás mellett foglaltak állást s kijelentették, hogy szükség esetén kikényszerítik ezt. „Ilyen körülmények között mondták ki — folytatja Buk — hogy inkább igázzon le bennünket Hitler, minthogy Vorosilov védjen meg. És ez komoly volt: az agrárpárt azzal fenyegetőzött, hogy megnyitja a határt Hitler előtt, ha igénybe vesszük az orosz segítséget.“ Ugy látszott, hogy fasiszta államcsínyre készülnek.

A cseh szerző tanúsága különösen érdekes Oroszország álláspontját illetőleg a szeptemberi napokban. Vannak ugyanis tévedések, melyeknek élete ugyanolyan hosszú, mint a hazugságoké s amelyek ugyanolyan ártalmasak, mint az utóbbi. Így G.-L. Jaray (*Offensive allemande en Europe*), az európai német előretörést írja le, válaszolja az ellenállás módozatait s célzatosan állapítja meg „Oroszország csaknem teljes távolmaradását a kritikus napokban.“

„MI KINAIK“ — TIZEZREN

Kevés olyan nehéz írói feladatot ismerünk, mint valamely ország életének, lakosságának, történelmének és helyzetének eseményszerű, könnyed formában történő leírását.

Ha az író valamely idegen állam arcát festi le, könnyen tévedhet, mert külföldi előtt sohasem tárul fel egy ország a maga teljes egészében. Viszont az az író, aki saját országáról ír, okvetlenül az elfogultság hibájába esik. Különösen nehéz ez a feladat, ha olyan országgal állunk szemben, mint Kína, amely mindenkiben már pusztán említésre is valami titok érzetét kelti. Ez a hatalmas birodalom a maga több százmillió lakosával, több ezer éves történelmével, szinte már misztikus kulturájával az európai ember szemében csupa különös érdekesség, mondhatni inkább valami szimbólumféle, a nyugalom, a mozdulatlan tömegek és roppant arányok jelképe, mint élő valóság. Pedig a mai Kína egyre többet hallat magáról, hol háborúi, hol Japánnal való örök marakodása, hol furcsa belső belső mozgalmi és az ezekkel összefüggő éhínségekkel kapcsolatban. Ezért rendkívül hálás, de nagyon nehéz feladat ennek az országnak az ismertetése.

Lin Yutang, a *Mi kínaiak* című könyv szerzője, az első percben nagyon alkalmasnak látszik arra, hogy hiteles, pontos és érdekes portrét fessen hazájáról. Maga *Pearl S. Buck* is írja a könyv előszavában, hogy kevés író ismeri annyira Kinát, mint Lin Yutang, akinek európai a kulturája, széles a látóköre, de nem szakadt ki hazája környezetéből és nem vesztette el Kinával való kontaktusát, mint legtöbb honfitársa, akit magába szívott Amerika vagy Európa kulturája. Az európai, angolos műveltség csak arra jó Lin Yutangnál, hogy Kinát annál élesebben és pontosabban lássa, mert meg van nála az összehasonlítási alap, amely tallán a legfontosabb eszköz Kína megismerésénél. Valóban, Kína megértéséhez legelső sorban az szükséges, hogy az ember ne nézze ezt az országot európai szemmel, de úgy mutassa be, hogy az a fehér ember kulturájának is megfelelő legyen. Lin Yutang mindezeknek az adottságoknak a birtokában van és ha mégsem tartjuk könyvét maradéktalanul sikerültnek, annak az az osztályelfogultság az oka, ami minduntalan kiütöközik szövegéből.

Lin Yutang részletes beszámolót ad Kináról. Beszél a birodalom éle-